

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” – Iași

Facultatea de Istorie

Școala doctorală

TEZĂ DE DOCTORAT

Ieșirea din scaun a Mitropoliților Moldovei în secolele XVI-XVII.

Contribuții și îndreptări

– REZUMAT –

Coordonator științific:

Prof. Univ. Dr. Ștefan Sorin Gorovei

Doctorand:

Ionuț-Tiberiu Taban

(monah Iustin)

IAȘI

2017

REZUMAT

Cuvinte-cheie: mitropolit, Moldova, Mitropolia Moldovei, secolul XVI, secolul XVII, Teofan I, Gheorghe II, Gheorghe Movilă, Anastasie Crimca, Sava II Balaci, demisie, retragere, paretisis, destituire, mazilire, depunere din treaptă, caterisire.

Cap. I. Introducere

De ce acest subiect de cercetare: *Ieșirea din scaun a mitropoliților Moldovei în secolele XVI-XVII. Contribuții și îndreptări?* Lucrarea noastră caută să suplinească un gol în istoriografia românească referitor la sfârșitul de carieră al mitropoliților Moldovei. Biografiile lor construite, în general, sumar, nu au dat atenție până acum importanței unui asemenea moment, cu atât mai mult nu în cadrul unui *demers sistematic*. Am avut în vedere analize de caz pentru mitropoliții: Teofan I (1545), Gheorghe II (1553), Gheorghe Movilă (1600), Anastasie Crimca (1617) și Sava II Balaci (1702). Este în egală măsură un efort de a aduce clarificări cu privire la timpul și împrejurările exacte în care acești păstori și-au părăsit scaunul, cât și o încercare de a identifica relațiile de putere în care se aflau cu domnii vremii.

Cercetarea noastră s-a plasat între limitele temporale ale veacurilor XVI-XVII, de la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare, când izvoarele vremii vorbesc mai clar despre rolul mitropoliților în politica țării, până la începutul veacului XVIII fanariot. Motivația lucrării noastre, și mai ales a titlului ei, ne-a fost dată de câteva inițiative relativ singulare în istoriografia românească. Este vorba de studii apărute în ultimele decenii care au căutat să abordeze mai sistematic păstorirea mitropoliților Moldovei, aparținând unor autori ca: Pr. Mircea Păcurariu, Ștefan Gorovei, Pr. Al. I. Ciurea etc. Deși în aceste studii sfârșitul de carieră al mitropoliților a rămas tratat foarte sumar, am reținut conceptul în sine pentru cercetarea noastră. Pe de o parte, am dorit să aducem *îndreptări și completări* pentru biografia mitropoliților Moldovei (deocamdată doar cei studiați), pe de altă parte ne-am propus să încadrăm *cronologic mai critic* (la nivel de zile sau săptămâni) ieșirea lor din scaun, și să înțelegem adevăratele motivații care au însoțit acest eveniment. Acestea au fost cele două mari obiective ale cercetării noastre. Un al treilea obiectiv, inedit, a fost folosirea instrumentelor dreptului bisericesc pentru a analiza canonic felul demisiei/destituirii lor, și pentru a identifica o posibilă tipologie a practicilor ecleziastice ale Moldovei în legătură cu înalții ierarhi.

Sursele bibliografice pentru analiza noastră au fost abordate de la special la general, în cercuri concentrice tot mai largi: studii speciale despre mitropoliții Moldovei, studii generale de istorie a Bisericii, cercetări despre domnii Moldovei contemporani cu ierarhii studiați, dimpreună cu cronici și documente, interne sau externe, care puteau prezenta relevanță pentru înțelegerea contextului istoric al evenimentului. Diversitatea surselor pe care a trebuit să le folosim nu ne-a relevat altceva decât importanța acestor personaje în istoria (încă) insuficient cunoscută a Țării Moldovei.

Lucrarea a fost structurată în cinci mari capitole, corespunzând fiecărui studiu de caz în parte, precum urmează.

Cap. II. Retragerea mitropolitului Teofan I (1545)

În acest capitol ne-am propus demontarea ipotezelor fanteziste cu privire la sfârșitul carierei mitropolitului Teofan I, considerat de istoriografie că a fost demis silit fie de Petru Rareș, fie de Iliăș Rareș, în cursul anului 1546. În realitate, la observarea unor izvoare mai noi, precum pisană bisericii Zaharești din 1545, în care apare deja noul mitropolit Grigorie Roșca, se poate concluziona că mitropolitul Teofan I, după o păstorire liniștită, a ieșit în mod natural din scaun, cel mai probabil din motive de boală și de bătrânețe, înainte de 20 iulie 1545. Demisia lui se încadrează canonic între retragerile obișnuite ale ierarhilor, după un model codificat mai târziu în *Condica de Hirotonii a Mitropoliei Moldovei* (sec. XVIII).

Cap. III. Pribegia mitropolitului Gheorghe II (1553)

Mitropolitul Gheorghe al II-lea (1551-1552/1553) este primul mitropolit al veacului al XVI-lea despre care se știe că a pribegit din scaun, fugind din țară. Istoriografia a considerat, în mod eronat, că a fost înlăturat de Alexandru Lăpușneanu la urcarea acestuia în domnie, în toamna anului 1552. De asemenea, mitropolitul Gheorghe II a fost confundat cu episcopul omonim de Roman, persecutat de Ion Vodă și condamnat la moarte în 1574. La o cercetare atentă a tuturor izvoarelor documentare și narative, se poate observa că mitropolitul Gheorghe II a fugit din Moldova în vara anului 1553, căutând să susțină pe viitorul Ion Vodă la tronul Moldovei, contra lui Alexandru Lăpușneanu. Închis la Constantinopol în 1554, el probabil a fost eliberat ulterior și a revenit în Moldova, dar nu are nicio legătură cu vlădica Gheorghe de Roman din 1574, un alt personaj atestat documentar. Chiar dacă fuga lui Gheorghe II din țară a fost necanonică, ea este îngăduită de obiceiul politic al Țării Moldovei și confirmată de alte fugi ale episcopilor moldoveni în a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

Cap. IV. Fuga ierarhiei Moldovei și Sinodul din 2 iunie 1600

Pribegia din scaun a întregii ierarhii bisericești a Moldovei, în lunile mai-septembrie 1600, împreună cu domnul Ieremia Movilă, care se retrăgea în Polonia din fața oștilor lui Mihai Viteazul, a fost cel mai complicat episod de succesiune a puterii ecleziastice în Țările Române. Istoriografia de până acum l-a tratat pe bază de clișee și minimal, ca o paranteză din păstorirea mitropolitului Gheorghe Movilă. Pentru înțelegerea semnificației lui deosebite pentru istoria puterii, am reconstituit în amănunt biografiile celor două serii de personaje. De o parte s-a aflat Ieremia Movilă, domnul Moldovei, împreună cu episcopii țării: mitropolitul Gheorghe Movilă (fratele său de sânge), episcopii Agafton de Roman, Teodosie Barbovski de Rădăuți și Ioan de Huși. Aceștia au fugit cu toții în Polonia, într-o veritabilă solidaritate de putere și de concepție politică, punându-se sub protecția suzeranului lui Ieremia – regele Sigismund III Vasa al Poloniei. De cealaltă parte s-a plasat Mihai Viteazul, care a intrat în Moldova cu armată de până la 35.000 de oameni, având alături de el mai mulți episcopi de la sudul Dunării (greci, bulgari etc.). Cu acești episcopi și cu Arhiepiscopul Autocefal de Ohrida, Mihai Viteazul a convocat un Sinod la Suceava, în 2 iunie 1600, care a demis pe episcopii fugari ai lui Ieremia Movilă și a ales noi titulari în scaunele de la Roman și Rădăuți: Filotei și Anastasie Crimca. Observația inedită este că acest sinod local a fost o confirmare a instituțiilor canonice prevăzute pentru cazuri de criză a organizării bisericești, sub numele de *sinoade mixte*, *sinoade endemice* sau *sinoade ale episcopilor vecini*. Chiar dacă fuga episcopilor lui Ieremia a fost, în principiu, sancționabilă canonic, ea a fost îngăduită de obiceiul repetat al țării (fuga din scaun), motiv pentru care Ieremia și-a restaurat episcopii la revenirea în Moldova fără probleme și fără alte formalități procedurale. Mitropolitul Gheorghe Movilă, la rândul său, s-a comportat în fața Arhiepiscopului de Ohrida ca un arhiepiscop autocefal *de facto*, care nu permitea amestecul nimănui în Biserica sa, sursă de inspirație pentru atitudinea independentă a mitropoliților Moldovei de mai târziu.

Cap. V. Paretisis-ul mitropolitului Anastasie Crimca (1617)

Sfârșitul de carieră al mitropolitului Anastasie Crimca a stat mult timp, în istoriografie, sub ipoteze neclare și confuze, care i-au știrbit adevărata semnificație politică. S-a crezut despre acest ierarh că a fost destituit de Radu Mihnea (1616-1619) din cauza simpatiei pentru domnia Movileștii mai vechi, rivali politici, ori din cauza rezistenței la aflulul de dregători greci aduși de Radu în Moldova. În realitate, o poruncă a Sultanului din 1617 către Radu Mihnea ne dă de înțeles că Anastasie Crimca făcuse plângere, chiar în acel an, la Poartă, față de amestecul Patriarhului Teofan al Ierusalimului în treburile Bisericii Moldovei, exercitat cu

concurusul domnului. Mai precis, erau vizate anumite mănăstiri ale țării pentru închinare la Ierusalim, prin care, foarte probabil, și Dragomirna, ctitoria lui Anastasie Crimca. De asemenea, faptul că mitropolitul a fost nevoit să răscumpere, pe nedrept, câteva sate ale Dragomirnei de la domnie, în vara anului 1617, a constituit motivul special al demisiei voluntare a lui Anastasie Crimca. Acest fel de a ieși din scaun constituie un mod de a critica puterea domnească pentru episcopii din Moldova acelei vremi. Prin plângerea fără precedent din 1617, mitropolitul Anastasie s-a manifestat ca un arhiepiscop cvasi-autocefal, trecând peste autoritatea domnului Radu Mihnea și a patriarhului Teofan al Ierusalimului, și apelând la Sultan ca arbitru în relațiile de drept ale Bisericii Moldovei.

Cap. VI. „Mazilirea” ultimului mitropolit al veacului XVII: Sava II (1702)

Destituirea silită a mitropolitului Sava II (1689-1702) de către domnul Constantin Duca închide în mod semnificativ dosarul ieșirii din scaun al mitropoliților Moldovei din secolele XVI-XVII. Ignorată în mare parte de istoriografie, sursa esențială a evenimentului se regăsește în cronica lui Nicolae Costin, martor direct la cumpăna anilor 1701-1702: „Atunci au mazilit Constantin Vodă și pre Sava Mitropolitul, dându-i vină că n-au vrut să meargă la marginea țării Muntenesci, la Focșani, să chieame boierii pribegi, în credință, pe cuvântul Domniei. Alții spun cum pentru că n-au primit ca să deslege văcăritul, că au fost legat mai înainte de Antioh Vodă; ce cum au fost, tot pentru o pricină l-au mazilit”. Efortul nostru de cercetare s-a investit în analiza separat și împreună a celor două capete de acuzare ale mitropolitului Sava, pentru a vedea veridicitatea lor, și posibilitatea unei legături logice între ele. În fapt, în istoria recentă a văcăritului, mitropolitul Sava se dovedise un adversar hotărât al acestui impozit, laolaltă cu adeziunea sa politică la cauza boierilor moldoveni fugiți de la curtea lui Constantin Duca. El va fi fost destituit, de aceea, din ambele motive enumerate de cronică, iar gestul său de rezistență va fi un important model de conduită politică pentru mitropoliții Moldovei din veacul al XVIII-lea, presați de domni să (re)legitimeze această taxă. Printre ei, și un vestit ierarh al Moldovei, urmaș în filiație duhovnicească al lui Sava, amintit în popor ca „Iacov mitropolitul/ care a legat văcăritul”. Deși destituirea lui Sava era legitimă potrivit dreptului domnului, ea a fost, totuși, sancționată de memoria socială a epocii ca nedreaptă.

Cap. VII. Concluzii. Spre o sinteză și spre posibilități noi de abordare

Capitolul de concluzii însumează punctele câștigate prin fiecare studiu de caz, împreună cu reflecțiile de natură canonică. Deși încă nu poate fi vorba de o sinteză în acest

dosar, totuși observăm niște elemente cu apariție constatată, care legitimează anumite tipologii. Astfel, fuga episcopilor din scaun, deși rămasă formal sub sancțiunea dreptului canonic, este validată din ce în ce mai des de obiceiul politic al țării, până la transformarea ei într-un veritabil drept – un drept cutumiar, alternativ și concurent. Dacă e să răspundem, așadar, la întrebarea care persistă, în virtutea unei înclinații legaliste (dar poate greșit orientate) a istoriografiei: *Ce le dădea dreptul episcopilor să iasă în feluri necanonice?*, răspunsul poate fi conținut chiar de aceasta: *Dreptul nu-l dădeau canoanele, ci îl dădea obiceiul (țării)*. Pe de altă parte, demiterea sau destituirea silită a ierarhilor de către domn rămâne o prerogativă nescrisă a suveranului, care nu trebuie să apeleze la canoane sau la sinod (decât în cazuri de excepție), pentru a decide în organizarea Bisericii.

Mai trebuie să observăm că modurile ieșirilor mitropoliților studiați din scaun s-au văzut a contrazice multe din scenariile-clișeu ale istoriografiei de până acum. Timpul, contextul, motivațiile s-au dovedit adesea altele, mult mai nuanțate și mai complexe decât au apărut la prima vedere. Mitropoliții studiați au mișcat jocul de putere în societatea Țării Moldovei, afirmând un statut de independență al Bisericii pe plan intern și extern, într-un mod care s-a reflectat, mai târziu, în scrierile politice ale lui Dimitrie Cantemir. De la aceste evenimente studiate îndeaproape rămânem cu ideea fundamentală că ieșirea din scaun a mitropoliților devine expresia unui mod legitim de a critica puterea, și de a participa la jocul ei. Iar noțiunea de *putere* este un concept care nu preocupă numai știința istoriei. Prin potențialul interdisciplinar al temei, dosarul rămâne de aceea deschis contribuțiilor și amendamentelor aduse de celelalte științe interesate: științele politice, dreptul (canonic), teologia și altele.

Cap. VIII. Anexe

Cap. IX. Abrevieri

Cap. X. Bibliografie